

قاعده مندی اخلاق اسلامی

(از قاعده زرین تا مرگ آگاهی)

مؤلف:

احمد عبادی

(دانشیار دانشگاه اصفهان)

الهام السادات کریمی

- سرشناسه : عبادی، احمد، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور : قاعده‌مندی اخلاق اسلامی (از قاعده زرین تا مرگ آگاهی) // نگارش احمد عبادی،
مشخصات نشر : تهران: حکمت و عرفان، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری : ۱۸۸ ص.
شابک : ۳۰۰۰۰ ریال ۲-۴۰-۸۳۲۳-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۷۷.
موضوع : اخلاق اسلامی
شماره افزوده : Islamic ethics
رده‌بندی کنگر : کریمی دورکی، الهام‌السادات، ۱۳۶۸ -
۱۳۹۸ ق ۲/ع ۸/ BP ۲۴۷
رده‌بندی دیو : ۲۹۷/۶۱
شماره کتابشناسی : ۵۶۱۸۰۰۱

نام کتاب: قاعده‌مندی اخلاق اسلامی (از قاعده زرین تا مرگ آگاهی)
مؤلفان: احمد عبادی (دانشیار دانشگاه اصفهان) - الهام‌السادات کریمی دورکی

ناشر: انتشارات حکمت و عرفان

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۹۸

چاپ و صحافی: مولانا

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

شابک: ۳۰۰۰۰ ریال ۲-۴۰-۸۳۲۳-۶۰۰-۹۷۸

انتشارات حکمت و عرفان

مرکز پخش: تهران، خیابان شهید مصطفی خمینی، کوچه شهید افشار، پلاک ۷

تلفن: ۳۳۵۵۸۰۶۸ و ۰۹۱۲۴۳۳۶۶۷

کلیه حقوق این اثر برای ناشر و مؤلفان محفوظ است.

فهرست عناوین

۸	پیشگفتار.....
۱۵	فصل اول: قاعده زرّین اخلاق.....
۱۶	این حدیث را برای خود می‌پسندی برای دیگران هم بپسند.....
۱۷	گزارش تاریخی.....
۲۱	قاعده زرّین در دین اسلام.....
۲۱	قاعده زرّین در قرآن.....
۲۲	قاعده طلایی در روایات اسلامی.....
۲۵	تحلیل قاعده زرّین.....
۲۷	قاعده زرّین تحت‌اللفظی.....
۲۸	قاعده زرّین به مثابه اصل سازگاری.....
۳۰	شروط سازگاری قاعده زرّین.....
۳۳	قاعده زرّین به عنوان قاعده مقابله به مثل.....
۳۴	ارکان قاعده زرّین.....
۴۱	فصل دوم: نقد قاعده زرّین.....
۴۲	ملاحظات انتقادی.....
۷۳	فصل سوم: مرگ‌اندیشی؛ قاعده زرّین در اخلاق اسلامی.....
۷۸	تبیین مفهومی مرگ.....
۷۹	وصف عرفی مرگ.....
۸۰	مرگ از نگاه دیگر.....
۸۲	مرگ از دیدگاه حکمای قدیم.....

- جریان‌شناسی مرگ‌اندیشی در دوران مدرن ۸۳
- تقسیم‌بندی چهارگانه مرگ ۸۷
- جنبه سوپزکتیو و اینزکتیو مرگ ۹۰
- مراحل مردن در تحقیقات روان‌شناسی الیزابت کوبلر راس ۹۲
- تعبیر قرآن از مرگ ۹۴
- بوه‌های مرگ در قرآن ۹۵
- مرگ از منظر آیات ۹۶
- مرگ امری عمومی ۹۹
- پنهانی‌بودن زمان مرگ ۱۰۲
- مرگ آینه خودشناسی ۱۰۳
- مرگ حادثه‌های مشارکت‌ناپذیر ۱۰۳
- مرگ‌اندیشی رسالتی از رسالت‌ها ۱۰۴
- یاد مرگ درمانی برای سرکشی نفس‌آسی ۱۰۵
- مرگ‌آگاهی به مثابه صفت ممتاز انسان ۱۰۶
- مراتب مرگ‌آگاهی ۱۰۸
- آثار مثبت مرگ‌آگاهی ۱۱۰
- عوامل غفلت از مرگ ۱۲۱
- ترس از مرگ ۱۲۸
- مرگ: خاستگاه اصلی اضطراب ۱۳۱
- دو دفاع بنیادین در برابر مرگ ۱۳۶
- مراحل تکوین مفهوم مرگ در ذهن کودک ۱۳۹
- کشف ناخودآگاه ۱۴۲
- ناخودآگاه و اصل لذت و غریزه جنسی ۱۴۳
- فروید: اضطراب بدون مرگ ۱۴۵

فصل چهارم: اثبات زرین بودن قاعدهٔ مرگ‌اندیشی.....	۱۴۹
راهکار مقابله با اضطراب در الگوی اخلاق اسلامی.....	۱۵۲
الگوی تعارض‌زدایی یا تنازع‌زدایی (تخاصم‌زدایی یا به تعبیر قرآن الگوی سلم‌آفرینی).....	۱۵۲
تحقیق دیدگاه تعارض‌زدایی در اسلام.....	۱۵۳
تصویرسازی‌ها از نسبت دنیا و آخرت.....	۱۵۶
نسبت زندگی انسان مسافر.....	۱۵۹
ویژگی‌های سفر و مسافر دنیا.....	۱۶۱
حیثیت مذموم دنیا.....	۱۶۶
دنایای مذموم، دنیای غم‌آفرین است.....	۱۶۹
عوامل غرورآفرین در دنیا.....	۱۷۰
شیرین‌زیستن موجب سخ‌مردن است.....	۱۷۳
تقسیم جهان به فانی و باقی نزد انسان مسافر.....	۱۷۵
فهرست منابع.....	۱۷۸

پسگفتار

«با دیگران آن گونه رفتار کن که دوست داری با تو رفتار کنند»، این جمله ساده یکی از مهم‌ترین اصول اخلاقی پذیرفته‌شده بشر در اکثر فرهنگ‌هاست. این قدم در کنار محوریتی که همواره در بحث‌های فلسفه اخلاق داشته تا جایی پیش رفت که به‌عنوان «قاعده زرین» در اخلاق شهرت جهانی یافته است. در بیان قواعد اخلاقی، «قاعده زرین» از سنجه‌های مهم اخلاقی است که ادیان مختلف نیز بدان توجه کرده‌اند. صورت ساده و مشهور قاعده چنین است: «آنچه را برای خود دوست می‌داری، برای دیگران دوست بدار و آنچه را بر خود نمی‌پسندی، بر دیگران نیز مپسند.» (زهج البلاغه، نامه ۳۱) یا: «فرموده باد با دیگران به‌گونه‌ای رفتار کند که آرزو دارد (خوش دارد) دیگران با او رفتار کنند.» (Hare, 1965:34) یا: «با دیگران چنان رفتار کن که می‌خواهی دیگران با تو (همان‌گونه) رفتار کنند.» (Wattles, 1996: 3)

این قاعده به دلیل نقش راهبردی و ارزش بی‌شمار آن به زرین (طلایی) وصف شده است که نشان از برتری نسبت به دیگر قواعد دارد. (Green, 2008:2) جی گنسلر (Gensler Harry 1945) نیز وجه تسمیه

قاعده به زرین بودن را ارزش بی حد و حصر آن دانسته است. (سینگر، ۱۳۹۲: ۵۶) واژه قاعده (قانون)^۱ نیز معیار، الگو یا سنجه بودن آن را برای اخلاق مشخص می سازد. (Wattles, 1996: 78) قاعده زرین در واقع ملاک بسیار ساده ای، دست کم برای مدیریت رفتارهای بین شخصی انسان هاست. در قواعدی همچون قاعده زرین یا اصل مقابله به مثل (با دیگران مانند خودشان رفتار کنید)، اخلاق صوری^۲ توصیه می شود. ماده خاصی در این مورد وجود ندارد، اما هر کدام، شاخص و سنجه بررسی رفتارهای بین شخصی است؛ از این رو، قاعده زرین پیش از آنکه بر محتوای اخلاق دلالت کند، به گویا، دقیقاً چه کاری بکنید و از چه کاری برحذر باشید، معیار و الگویی را برای رفتار معرفی می کند.

به طور طبیعی هر کس می تواند چالور، دزد یا نباید با او رفتار شود، یا آنکه چه رفتاری رنج آور و خسران زاست را با همین دانسته ساده، رفتار خود را با سرلوحه قرار دادن قاعده زرین، در مواجهه با دیگران تنظیم می کند. از این جهت حتی این قاعده را می توان یک قاعده زرین دانست؛ به این معنا که با فرض اینکه مجموع پسندها و ناپسندها برای هر کسی روشن است، این قاعده گویا بی نیاز از هر علم هنجاری دیگری است. این امر ذاتی مهم تلقی می شود که ادیان بزرگ و زنده جهان مانند اسلام، مسیحیت، ررتشت، کنفیوس، بودیسم و هندو به طور مشترک، رویکرد توصیه محورانه ای

1. Rule.

2. Formal Ethics.

نسبت به این قاعده داشته و از پیروان خود خواسته‌اند در مواجهه با دیگران از این سنجۀ اخلاقی بهره گیرند. در آیات قرآن و احادیث پیامبر (ص) و روایات دیگر معصومین (ع) نیز به این قاعده توجه بسیار شده است.

در میان فیلسوفان نیز ارسطو (384-322 Aristoteles)، اسپینوزا (1632-1677 Baruch Spinoza)، کانت (1724- Kant Immanuel) و جان استوارت میل (1806-1873 John Stuart Mill) نیز اشاراتی به قاعده‌ی زرین داشته‌اند. گرچه این قاعده بنابر نظر برخی از فیلسوفان، خود نمی‌گوید چه فعل درست است و چه فعلی نادرست، اما در عین حال می‌تواند یک راهنمای اخلاقی باشد. و رابطه انسان‌ها با یکدیگر را تنظیم نماید. (Gensler, 2009: 14)

مفاهیمی مانند «خود»، «دیگری» و «ناپسند» جزو مؤلفه‌های مفهومی قاعده زرین هستند که فهم هر یک از این مفاهیم -رک ما از محتوای این قاعده را رقم می‌زند. به همین دلیل خود را به جای دیگری گذاشتن، قلب قاعده زرین معرفی شده که با تخیل اخلاقی امکان‌پذیر است. بررسی این مفاهیم در پرتوی تحلیل و صورت‌بندی‌های مختلف این قاعده از جمله: قاعده نسبت اللفظی، اصل سازگاری و قاعده مقابله به مثل روش‌مندتر می‌شود. سازگاری قاعده‌ی زرین دارای چهار شرط است: منطقی‌بودن، سازگاری هدف - وسیله، بی‌طرفی، باوجدان‌بودن. برای این که بتوانیم قاعده زرین را اعمال کنیم به عناصری مثل: معرفت، وجدان، تخیل و عدالت نیاز داریم. (اگر قاعده‌ی زرین با ارکانی همچون: معرفت، تخیل، وجدان و عدالت همراه شود به ابزاری قدرتمند و مؤثر در تفکر اخلاقی تبدیل می‌شود.)

پرسش مهم در این جا آن است که آیا می‌توان اصول و قواعد همه نظام‌های اخلاقی را به این قاعده فروکاست و این قاعده را قاعده زرین در همه نظام‌های اخلاقی دانست؟ آیا به کمک این قاعده می‌توان ضابطه‌ای به‌دست داد که بر اساس آن هر کس بداند در هر موقعیتی تکلیف اخلاقی او چیست و راه برون‌شدی برای تعارض‌های اخلاقی یافت؟ و پرسش دیگر این: که آیا این قاعده در اخلاق اسلامی نیز قاعده‌ای زرین به‌شمار می‌آید؟ پاسخ این پرسش را در پرتو نقد دیدگاه‌ها پی می‌گیریم. مواجهه نقادانه با آراء و اندیشه‌ها از مهم‌ترین عوامل اثربخشی تفکر است. نقد به معنای سنجش یک دیدگاه بر اساس ترازوی منطقی و تعیین اعتبار، صحت و میزان دقت آن بر مبنای ملاک‌های عینی و همگانی است.

این قاعده در کنار شهرت سود ابرامان و سوءفهم‌هایی را به‌وجود آورده است. با توجه به انتقاداتی مانند: نسبت، صوری‌بودن، نقص در صورت‌بندی، چشم‌پوشی از وظایف انسان نسبت به خود و... نمی‌توان در اخلاق اسلامی نیز، این قاعده را قاعده‌ای زرین دانست. در اخلاق اسلامی علاوه بر این قاعده می‌توان از قاعده مهم دیگری سخن به میان آورد؛ قاعده مرگ‌آگاهی و آخرت‌اندیشی. در تبیین چرایی قاعده‌بودن مرگ‌آگاهی لازم است به قاعده‌مندی اخلاق اسلامی بپردازیم. میان معیار فاعل اخلاقی و قاعده‌ی اخلاقی تمایز و اختلاف وجود دارد، به این صورت که، قاعده عبارت است از آنچه مبنای عمل قرار گرفته و بر اساس آن تصمیم‌گیری اخلاقی می‌کنیم. قاعده ناظر به اراده است، اصلی که در مقام مصداق‌شناسی مطرح است و به دنبال ارائه ملاک تمایز است. از آن سو،

معیار فعل اخلاقی مربوط به مقام مفهوم‌شناسی و تحلیل مفاهیم اخلاقی است. قاعده‌ای که در اسلام همواره باید لحاظ شود و می‌توان عنوان زرّین‌بودن را بر آن نهاد «مرگ‌آگاهی و آخرت‌اندیشی» است که تصمیم‌های اخلاقی حول محور این قاعده انجام می‌گیرند. مرگ‌آگاهی و آخرت‌اندیشی را از این رو قاعده‌ای زرّین می‌دانیم که در مقام مصداق‌شناسی، ارائه‌ی ملاک تمایز است و در مقام عمل، انتخاب فعل اخلاقی را بیسر می‌کند، و ضامن افعال اخلاقی است.

هدف اخلاق اسلامی، رفع تعارضات، تخصصات، ترس‌ها، اضطراب‌ها و سایر رذایل اخلاقی است. این ترس‌ها عامل تعارض و اضطراب، مرگ است؛ مرگ سرچشمه‌ی اصلی و آغازین اضطراب است. راهکار اخلاق اسلامی برای مدیریت این اضطراب، قاعده‌ی مرگ‌آگاهی و آخرت‌اندیشی است؛ چرا که اخلاق اسلامی به سرچشمه‌ی اصلی اضطراب توجه داشته است. دین اسلام برای رفع اضطراب‌ها، تعارضات، فشارهای روحی و دلهره‌ها با سرچشمه‌ی اصلی اضطراب، ترس، خشم، افسردگی و بیماری‌های روانی خشکانده می‌شود. اسلام اسلامی به دنبال مدیریت اضطراب، دلهره، ترس از مرگ و سامان‌بخشیدن به آن به عنوان سرمنشأ اصلی اضطراب است. علت زرّین‌بودن این قاعده را باید در این نکته جستجو نمود که مرگ خاستگاه اصلی اضطراب است. مرگ‌آگاهی قاعده‌ی زرّین است؛ زیرا در پی تأمین هدف اخلاق اسلامی؛ یعنی از بین بردن اضطراب، ترس، تعارضات، تخصصات و دیگر رذایل اخلاقی است. مرگ‌اندیشی راهکاری است برای مقابله با سرچشمه‌ی اضطراب بنیادین؛ یعنی

ترس از مرگ که به دنبال تأمین این هدف خود از الگوی سلم‌آفرینی و سبک زندگی انسانِ مسافر بهره می‌گیرد.

ادعای ما به هیچ روی این نیست که سخنی قاطع، نهایی و غیرقابل نقد در خصوص قاعدهٔ زرّین اخلاق گفته‌ایم و آنچه گفته‌ایم نیز چیزی از ارج، منزلت و اربخشی قاعدهٔ مشهور زرّین در اخلاق نمی‌کاهد. هدف ما توجه و دقت در آموزهٔ بلند و موفقِ مرگ‌اندیشی است که میراث اصیل و خاصِ ادیان الهی است. ترس از مرگ و اهتمام به آن در زندگی غالباً مورد غفلت واقع می‌شود و فاجعه‌ساز آن، آدمی را از تعالی باز می‌دارد. قاعده‌دانشینِ مرگ‌اندیشی در خلالِ این جهت‌اهمیت می‌یابد که بود و نبودِ آن در روح و جان انسان، دو نوع سبک زندگی متفاوت در پی خواهد داشت. سبک زندگی مرگ‌اندیشانه با سبک زندگی بدونِ یادِ مرگ، در نظر و عمل تفاوت بسیار دارد. امید که اثر حاضر توانسته باشد گام کوچکی در جهت معرفی، احیاء و تبیین اهمیتِ این آموزهٔ دینی برداشته باشد.

احمد عبادی

الهام الساعات کریمی دورکی

۱۳۹۷

انتشارات سفهان